

Слущик І. Й. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри анатомії і фізіології людини та тварин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензент: доктор біологічних наук, професор біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Парпан В. І.

УДК: 581.524.3

СУКЦЕСІЇ РОСЛИННОГО ПОКРИВУ ЗОЛОШЛАКОВІДВАЛІВ БУРШТИНСЬКОЇ ТЕС

О. С. Неспляк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Інститут природничих наук, кафедра біології та екології*

Вивчено сукцесії рослинного покриву на золошлаковідвалах Бурштинської теплової електростанції.

Ключові слова: золошлаковідвали, рослинний покрив, стадії сукцесії, систематичний аналіз

Nesplyak O. S. The plant cover succession of asheslag dumps of Burshtynska TEPS. The plant cover succession on asheslag dumps of Burshtynska TEPS of different age is studied.

Key words: asheslag dumps, plant cover, succession stage, systematic analysis.

Вступ

Золошлаковідвали, які виникають в результаті роботи теплових електростанцій, є типовою формою техногенного ландшафту. Тут заселяються рослини, формуються фітоценози і починають розвиватися ґрунтові процеси. Тому їх вивчення цікаве як з практичної точки зору для розробок способів рекультивації порушених земель, так і з теоретичної – у плані вивчення швидкості і характеру відновлення рослинного покриву, кількості і якості сукцесійних стадій.

Під сукцесіями розуміємо незворотні, спрямовані зміни рослинного покриву, які проявляються в заміні одних фітоценозів іншими [9].

Мета роботи полягала у вивченні сукцесій рослинності на різновікових золошлаковідвалах Бурштинської ТЕС на теренах Передкарпаття.

Матеріали і методи

Методика польових робіт, враховуючи особливості екотопу, включала закладку пробних ділянок на різних ярусах підніжжя, схилу і вершині рекультивованого золошлаковідвалу № 3 Бурштинської ТЕС. Цей відвал є діючим і розташований поблизу с. Більшівці Галицького району Івано-Франківської області; з південно-західної сторони оточений сільськогосподарськими полями, східної – пасовищем, північної – автомобільною дорогою. Він не має правильної геометричної форми, площа основи – 92,5 га. На середніх ярусах золошлаковідвалів висаджено *Hippophae rhamnoides* L. (західна, північна і східна експозиції) та *Robinia pseudoacacia* L. (південна і східна експозиції), які на сьогоднішній час утворюють суцільні зарості; на верхній ярус – різнотравно-злакові суміші.

Рослини визначено за Визначником вищих рослин України [5]. У роботі прийнято номенклатуру таксонів та їх систематичну приналежність за С. К. Черепановим [12]. Флористичний аналіз здійснено за А. Л. Тахтаджяном [10]. Екологічні особливості видів охарактеризовані за літературними даними [6, 8].

Для вивчення сукцесій на території золошлаковідвалу був побудований еколого-ценотичний ряд, представлений рядом ділянок різного віку: до 5 років (перша стадія сукцесії); 5 – 15 років (друга стадія сукцесії); 15 – 30 років (третьа стадія сукцесії).

Результати і обговорення

На недавньовідсипаних верхніх ярусах чистої золи золошлаковідвалу першими поселяються піонерні види – *Chenopodium album* L., *C. glaucum* L. (*Chenopodiaceae*), *Tussilago farfara* L. (*Asteraceae*); зрідка *Barbarea vulgaris* R. Br. (*Brassicaceae*), *Polygonum aviculare* L. і *P. persicaria* L. (*Polygonaceae*).

На ґрунтосумішах (зола + ґрунт) кількість видів трав'янистих рослин збільшується. Тут з'являються *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Setaria glauca* (L.) Beauv. і *Elytrigia repens* (L.) Nevski (*Poaceae*), *Papaver rhoeas* L. (*Papaveraceae*), *Thlaspi arvense* L. (*Brassicaceae*), *Anagallis arvensis* L. (*Primulaceae*), *Oxalis acetosella* L. (*Oxalidaceae*), *Erigeron canadensis* L., *Artemisia absinthium* L., *A. vulgaris* L., *A. annua* L., *Galinsoga ciliata*

(Rafin) Blake, *Matricaria perforata* Merat, *Centaurea cyanus* L. (Asteraceae) та ін. Спектр родин першої стадії сукцесії відображає рис. 1. Домінантними родинами на цій стадії сукцесії є Asteraceae, Brassicaceae і Poaceae.

Більш швидкими темпами природне заростання спостерігалось на підніжжях і схилах південної і західної експозицій золошлаковідвалів, що обумовлено, очевидно, мікрокліматичними і едафотопічними умовами.

У цілому, перша стадія сукцесії у систематичному відношенні є найбіднішою і нараховує 31 вид із 28 родів та 10 родин (табл.). Для цієї стадії характерний слабкорозвинений рослинний покрив, низьке видове різноманіття. Загальне проективне покриття становить 10 %. Трав'яного ярусу як такого немає, спостерігається локальне проростання у підніжжі та схилах. Заростання деревними породами не спостерігалось.

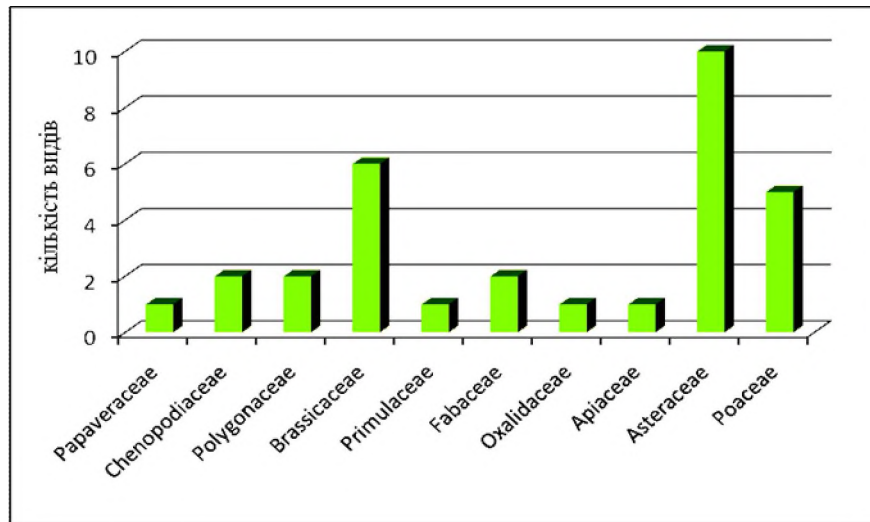

Рис. 1. Спектр родин першої стадії сукцесії золошлаковідвалів Бурштинської ТЕС

Друга стадія сукцесії є найбагатшою у видовому відношенні – у шість разів порівняно з першою стадією. У рослинному покриві домінують такі види – *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth, *Artemisia absinthium* L., *A. vulgaris* L., *Stenactis annua* (L.) Ness., *Oenothera biennis* L., *Melilotus officinalis* (L.) Pall., *M. albus* Medik, *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Tanacetum vulgare* L. та ін. Загальне проективне покриття становить 80 – 100 %. Також з'являються деревно-чагарникові види – ті, які самостійно поселяються на золошлаковідвалах (*Juglans regia* L., *Rubus hirtus* Waldst. et Kit., *Populus tremula* L., *Rosa canina* L. та ін.), і ті, які культивуються з метою зменшення різних негативних процесів золошлаковідвалів (*Hippophae rhamnoides* L., *Robinia pseudoacacia* L., *Betula pendula* Roth, *Salix purpurea* L.). Загалом, ця стадія представлена 168 видами із 134 родів та 44 родин. З'являються нові родини, зокрема: Pinaceae, Ranunculaceae, Rosaceae, Cornaceae, Ulmaceae, Betulaceae, Caryophyllaceae, Hypericaceae, Juglandaceae, Oleaceae, Boraginaceae, Lamiaceae, Iridaceae, Valerianaceae, Caprifoliaceae, Elaeagnaceae та ін. Тут доміантною родиною виступає родина Asteraceae з декількома родинами – Brassicaceae, Poaceae, Caryophyllaceae, Salicaceae, Rosaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Polygonaceae (рис. 2). Всі інші родини представлені одним-двома видами.

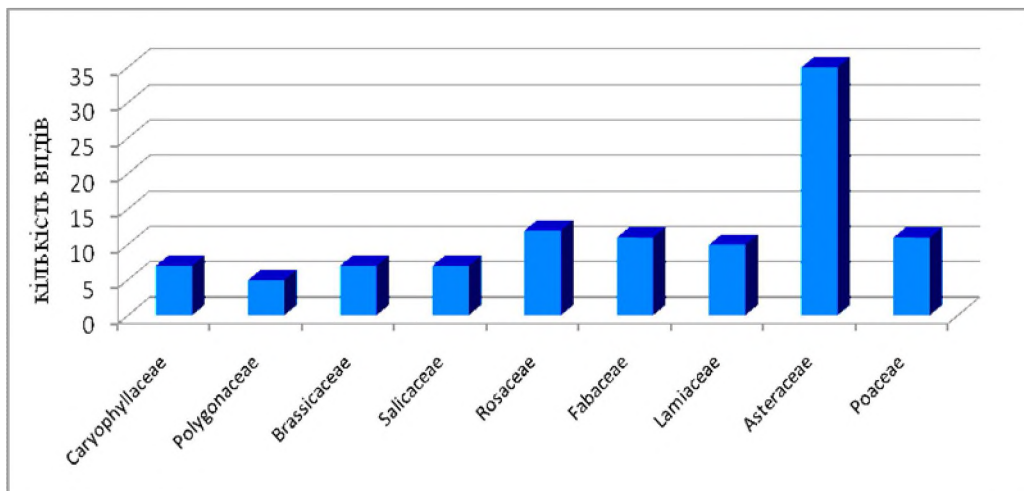

Рис. 2. Спектр провідних родин другої стадії сукцесії золошлаковідвалів Бурштинської ТЕС

Третя стадія сукцесії характеризується збільшенням кількості деревно-чагарникових видів. Зокрема, з'являються такі види: *Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Populus deltoides* Marsh., *P. nigra* L., *Malus sylvestris* Mill., *Crataegus monogyna* Jacq., *Swida sanguinea* (L.) Opiz та ін. У локальних місцях в основному на схилах західної експозиції виникає лісова підстилка під *Populus tremula* L. і *Betula pendula* Roth. Північна експозиція є більш залісненою порівняно з іншими. З трав'янистих видів зустрічаються ті, які були на другій стадії, і з'являються нові види: *Equisetum arvense* L., *Trifolium campestre* Schreb., *Rhinanthus minor* L., *Typha latifolia* L. Зазначимо, що з північної експозиції на першій і другій сукцесійних стадіях зустрічаються деякі види мохів з роду *Bryum*.

Отже, третя стадія представлена 118 видами із 100 родів та 39 родин. Кількість видів рослин, кількість родів і кількість родин збільшується в 4,2, 3,2 і 3,9 рази відповідно порівняно з першою стадією і зменшується в 0,7, 0,75 і 0,75 рази відповідно порівняно з другою. На третій стадії є родини, які випадають (*Papaveraceae*, *Fumariaceae*, *Resedaceae*, *Malvaceae*, *Amaranthaceae*, *Celastraceae*, *Solanaceae*, *Chenopodiaceae*), а також з'являються й нові (*Equisetaceae*, *Corylaceae*, *Typhaceae*). Однак, доміантною родиною є родина *Asteraceae* разом із родинами *Caryophyllaceae*, *Salicaceae*, *Rosaceae*, *Fabaceae*, *Scrophulariaceae*, *Lamiaceae*, *Poaceae* (рис. 3). Всі інші родини є одно-двовидовими.

Таблиця 1. Систематичний аналіз флори стадій сукцесії золашляковідвалів Бурштинської ТЕС.

№ п/п	Родина	перша стадія		друга стадія		третя стадія	
		к-сть родів	к-сть видів	к-сть родів	к-сть видів	к-сть родів	к-сть видів
1.	Equisetaceae					1	1
2.	Pinaceae			2	2	1	1
3.	Ranunculaceae			2	2	1	1
4.	Papaveraceae	1	1	1	1		
5.	Fumariaceae			1	1		
6.	Ulmaceae			1	1	1	1
7.	Urticaceae			2	2	1	1
8.	Fagaceae			1	1	1	1
9.	Betulaceae			1	1	1	1
10.	Corylaceae					1	1
11.	Juglandaceae			1	1	1	1
12.	Caryophyllaceae			5	7	4	4
13.	Amaranthaceae			2	2		
14.	Chenopodiaceae	2	2	1	1		
15.	Polygonaceae	1	2	2	5	2	2
16.	Hypericaceae			1	1	1	1
17.	Violaceae			1	1	1	1
18.	Brassicaceae	6	6		7	1	1
19.	Resedaceae			1	1		
20.	Salicaceae			2	7	2	7
21.	Primulaceae	1	1	1	1	1	1
22.	Malvaceae			2	2		
23.	Euphorbiaceae			2	2	1	1
24.	Rosaceae			7	12	9	12
25.	Fabaceae	2	2	8	11	6	10
26.	Onagraceae			3	3	3	3
27.	Aceraceae			2	2	1	1
28.	Oxalidaceae	1	1				
29.	Cornaceae			2	2	1	1
30.	Apiaceae	1	1	4	4	3	3
31.	Celastraceae			1	1		
32.	Oleaceae			2	4	1	3
33.	Elaeagnaceae			1	1		
34.	Caprifoliaceae			3	3	2	2
35.	Valerianaceae			1	1	1	1
36.	Dipsacaceae			1	1	1	1
37.	Rubiaceae			2	2	2	2
38.	Convolvulaceae			2	2	2	2
39.	Boraginaceae			4	4	3	3

40.	Solanaceae			1	1		
41.	Scrophulariaceae			3	3	4	4
42.	Plantaginaceae			2	2	2	2
43.	Lamiaceae			10	10	5	5
44.	Campanulaceae			1	1	1	1
45.	Asteraceae	8	10	28	35	22	26
46.	Iridaceae			2	2	1	1
47.	Orchidaceae			1	1	1	1
48.	Poaceae	5	5	11	11	6	6
49.	Typhaceae					1	1
	Всього:	28	31	134	168	100	118

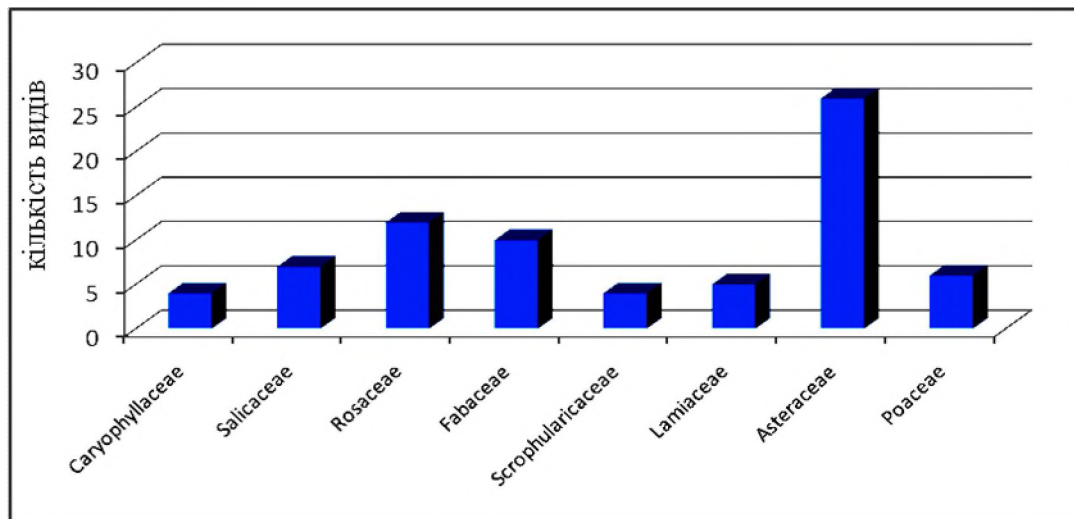

Рис. 3. Спектр провідних родин третьої стадії сукцесії золошлаковідвалів Бурштинської ТЕС

На стадії піонерного угруповання у складі флори золошлаковідвалів переважають однорічники, тоді як на другій і третій – багаторічники; на усіх сукцесійних стадіях за екоморфою переважають мезофіти і мезотрофи.

Наші дослідження узгоджуються з літературними [1, 3] про те, що антропогенна сукцесія рослинності відвалів спочатку має значні відмінності від процесів у природному середовищі. Але далі, з наближенням умов відвалів до природних, рослинність відвалів набуває зонального характеру. Тобто в сукцесійній системі регіону відбувається формування з адвентивних та аборигенних елементів нової підсистеми, здатної асимілювати екотопи відвалів.

Висновки

1. Перша стадія сукцесії є найбіднішою у систематичному відношенні (31 вид із 28 родів, 10 родин) і представлена кількома піонерними видами.
2. На другій сукцесійній стадії з'являються деревно-чагарникові види, збільшується загальне проективне покриття трав'янистого покриву (80 – 100 %), зростає кількість видів, родів, родин (168 видів, 134 родів, 44 родин).
3. Завершальна сукцесійна стадія представлена 118 видами із 100 родів та 39 родин. Спостерігається збільшення деревно-чагарникових видів, формування у локальних місцях лісової підстилки, набуття зонального характеру.

Література

1. Башуцька У.В. Сукцесії рослинності породних відвалів шахт Червоноградського гірничопромислового району: Монографія. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2006. – 180 с.
2. Гусев А.П. Первичная сукцессия на отвалах фосфогипса (Гомельский химический завод, Белоруссия) / Экология, 2006, № 3. – С. 232 – 235.
3. Жуков С.П. Антропогенна сукцесія рослинності відвалів вугільних шахт Донбасу: Автореф. дис. ... к.б.н.: 03.00.16 - екологія/ Дніпропетр. ун-т. – Дніпропетровськ, 1999. – 20 с.
4. Миркин Б.М. Теоретические основы современной фитоценологии. – М.: Наука, 1985. – 136 с.
5. Определитель высших растений Украины. Доброчаева Д.Н., Котов М.И., Прокудин Ю.Н. и др. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 548 с.

6. Панченко С.М. Флора національного природного парку “Деснянсько-Старогутський” та проблеми охорони фіторізноманіття Новгород Сіверського Полісся: Монографія / За заг. ред. д.б.н. С.Л. Мосякіна. – Суми: Університетська книга, 2005. – 170 с.
7. Почвообразование в техногенных ландшафтах. – Новосибирск: Наука, 1979. – 294 с.
8. Протопопова В.В. Синантропная флора Украины и пути ее развития. – К.: Наукова думка, 1991. – 200 с.
9. Работнов Т.А. Фитоценология. – М.: МГУ, 1992. – 352 с.
10. Тахтаджян А.Л. Флористические области Земли. – Л.: Наука, 1978. – 247с.
11. Уманова Н.Е., Филимонова Е.И., Махнев А.К. Особенности самозарастания золоотвала Рефтинской ГРЭС// Биологическая рекультивация и мониторинг нарушенных земель: материалы Междунар. науч. конф., Екатеринбург, 4-8 июня 2007 г. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2007. – С. 649 – 664.
12. Черепанов С.К. Сосудистые растения СССР. – Л.: Наука, 1981. – 509 с.

Стаття поступила до редакції 01.09.2009 р.; прийнята до друку 20.11.2009 р.

Неспляк О. С. - аспірант кафедри біології та екології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Рецензент: – кандидат біологічних наук, доцент кафедри лісознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Гнезділова В. І.

УДК 504.064.36:502.5(25):576.356

ЦИТОГЕНЕТИЧНІ ЕФЕКТИ ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ ВАЖКИМИ МЕТАЛАМИ

М. М. Миленька

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра біології та екології,
e-mail: mulenka.m@gmail.com

*З використанням модельної системи *Allium cepa* L. досліджено специфічні та неспецифічні цитогенетичні наслідки забруднення міських ґрунтів важкими металами. Виявлено інгібіцію проліферативної активності меристематичних клітин тест-об'єкту, порушення динаміки клітинного циклу, індукцію аномальних ана-телофаз та позануклеарних структур. Встановлено рівень статистичних залежностей між цитогенетичними показниками та рівнем металонавантаження.*

Ключеві слова: важкі метали, ґрунт, урбоекосистема, токсико-мутагенний фон, *Allium cepa*-тест.

*Mylen'ka M. M. Cytogenetic effects of the heavy metals soil pollution. Specific and non-specific cytogenetic effects of the heavy metals pollution the urban soil are studied by the means of the *Allium cepa* L. model system. The inhibition of the proliferous activity of the test object's meristematic cells, cell cycle dynamics distortion, induction of the abnormal ana-telophases and extranuclear structures is observed. The level of the statistical correlations between the cytogenetic data and the level metal intensity is established.*

Key words: heavy metals, soil, urboecosystem, toxic mutagenic background, *Allium cepa* test.

Вступ

Пріоритетним чинником урботехногенної трансформації екосистем є привнесення у природні біотопи широкого спектра полутантів, чільне місце серед яких належить важким металам (ВМ) [3, 18, 19]. Останні володіють не лише загальнотоксичною дією на живі організми [1, 2, 8], але й вираженою мутагенною активністю [5, 6, 9, 12, 14, 21-24]. Головним депонуючим середовищем, при цьому, є ґрунт [1]. Його висока катіонна поглинаюча здатність сприяє тривалому утриманню іонів металів, що зумовлює зростання цитотоксичних та кластогенних властивостей. Це створює реальну основу для наростання генетичного тягаря у популяціях та змінює напрям й інтенсивність мікроеволюційних процесів [6, 7]. Невідповідність філогенетично детермінованої швидкості адаптації зростаючому темпу мутаційного процесу може